

СТАН РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТУДІЙ В УКРАЇНІ – 2011

Результати дослідження

Метою дослідження, що проводилось кафедрою політології Національного університету "Києво-Могилянська Академія" за сприяння Української асоціації європейських студій та за підтримки Європейської програми Міжнародного фонду "Відродження", було вивчення стану викладання європейських студій у вищих навчальних закладах України. Автори дослідження: Наталія Амельченко, к.ф.н., Максим Яковлев, к.п.н., НаУКМА.

Аналіз правового забезпечення викладання європейських студій в Україні

При аналізі законодавчого забезпечення викладання європейських студій варто розглядати два аспекти: викладання курсів з європейських студій у рамках набуття відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів для отримання диплому бакалавра, магістра або спеціаліста, та окремо - як післядипломну підготовку, яка переважно зосереджена на перепідготовці державних чиновників у питаннях європейської інтеграції. Одразу варто відмітити, що післядипломне навчання з європейських студій забезпечено на значно вищому правовому й інституційному рівні. Достатньо коротко перерахувати заходи української влади стосовно впровадження підготовки державних службовців:

Указом Президента України від 13 грудня 2003 р. № 1433 "Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки" схвалено Державну програму підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки.

З метою реалізації зазначеної програми Кабінетом Міністрів України щорічно затверджувались Плани заходів щодо її виконання. Зокрема,

- План заходів щодо виконання у 2005 році Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки

- План заходів щодо виконання у 2006 році Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки
- План заходів щодо виконання у 2007 році Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки

На виконання Державної програми Міністерством освіти і науки разом з Головним управлінням державної служби та іншими органами влади розроблено міжвідомчі нормативні акти, зокрема:

Наказ МОН від 24.03.2005 р. № 182 "Про затвердження Переліку спеціальностей та спеціалізацій, Критеріїв та порядку відбору, складу Міжвідомчої експертної групи із забезпечення відбору вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції";

Наказ Голодержслужби, МОН від 30.03.2005 року № 75/191 „Про затвердження Порядку проходження мовної підготовки державними службовцями, які займаються питаннями європейської та євроатлантичної інтеграції України”;

Наказ МОН від 31.05.2005 р. № 325 "Про затвердження Переліку вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти для здійснення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції”;

Наказ МОН від 02.09.2005 р. № 506 "Про затвердження Порядку проведення моніторингу підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції”.

На постійній основі здійснювався **моніторинг виконання заходів Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки.**

Після закінчення терміну дії зазначеної Програми було проведено аналіз її виконання. На основі якого Урядом схвалено **Концепцію Державної цільової програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2008 - 2011 роки.**

Кабінетом Міністрів України 5 листопада 2008 року затверджено **Державну цільову програму підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2008 - 2011 роки.**

Але дослідження було спрямоване, насамперед, на вивчення **викладання європейських студій у вищих навчальних закладах у рамках підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів.**

При цьому, програми післядипломної освіти та курси з європейської інтеграції для держслужбовців ніяким чином не інтегровані з програмами освіти на бакалаврському та магістерському рівнях, оскільки останні **виникали без участі інститутів, які займаються освітньою політикою в Україні, а за ініціативою самих Вищих навчальних закладів та при допомозі закордонних фондів, університетів та центрів.** На бакалаврському та магістерському освітньо-кваліфікаційному рівнях викладання дисциплін з європейських студій **поки ще не забезпечено жодним правовим документом у формі наказу чи розпорядження уряду чи міністра освіти.** Це свідчить про те, що відношення до знань з європейської інтеграції є суто прагматичним, бо підвищення кваліфікації державних службовців має неабияку підтримку з боку держави у формі створення структур, які опікуються підвищенням кваліфікації державних службовців стосовно знань щодо Європейського Союзу (насамперед, Головне управління державної служби України та його відділи інституційно забезпечують навчання держслужбовців). Через неврегульованість викладання європейських студій у вищих навчальних закладах, даний аналіз зосереджений на розумінні причин такої ситуації та можливих шляхах структурного реформування вищої освіти в Україні, які б дозволили існувати програмам, спеціалізаціям та курсам з європейських студій в якості легальних і легітимних складових навчального процесу.

В Україні за радянських часів система освіти була дуже централізована з переліком необхідних кваліфікацій, напрямів і спеціальностей, а також типових навчальних програм з кожної нормативної навчальної дисципліни. Інерція такого управління освітою залишається, хоча ВНЗ дали право на формування та зміни вибіркової частини навчальних планів спеціальностей, затверджених міністерством. Це призвело до таких наслідків для курсів з європейських студій: якщо у переліку спеціальностей, затверджених міністерством освіти і науки немає такої спеціальності, як бакалавр, спеціаліст або магістр з європейських студій, то природно, що деякі програми з європейських студій відкривалися у форматі інших спеціальностей, наприклад, в рамках політології, прикладної економіки, міжнародного права тощо. В країнах Європейського Союзу практикуються як міждисциплінарні магістерські програми з європейських студій, так і впровадження європейських студій в рамках інших спеціальностей. Але формат європейських студій затверджується самим університетом. Українські освітяни не можуть відкрити магістерські програми з європейських студій, оскільки не мають такої спеціальності у затвердженому МОН переліку спеціальностей. Зараз, готується національна карта кваліфікацій України як необхідна передумова впровадження Болонського процесу, що дає надію на конвергенцію (напрямів) спеціальностей з європейськими.

Тому ВНЗ в Українському освітньому просторі діють таким чином: вони відкривають спеціалізації з європейських студій в межах певної спеціальності. Оскільки відкриття спеціалізації не потребує довгої процедури ліцензування спеціальності та її впровадження довірено вченим радам ВНЗ.

Аналіз даних з різних спеціалізацій (див. таблицю "Якісний аналіз європейських студій") показав, що фактично за змістом навчальних курсів на спеціалізаціях з європейських студій останні тяжіють до міждисциплінарності. Так, на спеціалізації "Європейські студії" магістерської програми "Політологія" у Національному Університеті "Києво-Могилянська академія" ми знайшли курси як з політики європейської інтеграції, так і з політичної історії ЄС, так і з права ЄС, партійних і виборчих систем у країнах ЄС тощо. Вважаємо, що інституційний розподіл спеціальностей відстає від інтеграції України в європейський і світовий економічний, політичний та освітній простір і потребує суттєвої зміни. Ми знаємо, що входження до Болонського процесу передбачає створення міждисциплінарних програм третього циклу навчання - на докторському рівні. Але, на нашу думку, настав час змінити жорстке прикріплення тематики магістерських програм до однієї спеціальності та визнати необхідність створення міждисциплінарних магістерських програм. Таким чином, "європейські студії" могли б стати першою спробою впровадження міждисциплінарних магістерських програм. Останні фактично існують в Україні, але під дахом визначених МОН спеціальностей.

Проаналізуємо, які існують правові засади освітньої політики в Україні.

Стандарти вищої освіти в Україні

Згідно зі ст. 11 закону України "Про вищу освіту" в Україні діє система стандартів вищої освіти. До стандартів вищої освіти входять: державний стандарт вищої освіти, галузеві стандарти вищої освіти та стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Згідно з тим же законом, державний стандарт вищої освіти містить:

- перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями (старший спеціаліст, бакалавр, магістр, кандидат наук, доктор наук);
- перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями;
- вимоги до освітніх рівнів вищої освіти;
- вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти.

Тобто, цей стандарт включає в себе базові загальні вимоги, котрі необхідно виконати для отримання диплому про здобуття того чи іншого освітнього або наукового рівня. Варто відзначити, що у переліку кваліфікацій, напрямків та спеціальностей відсутні "європейські студії". Останній перелік спеціальностей підготовки магістрів та спеціалістів, затверджений Постановою Кабінету міністрів № 787 від 27 серпня 2010 року, містить такі спеціальності, котрі наближені до тематики європейських студій та в рамках яких спостерігається тенденція відкривати спеціалізації з європейських студій, або хоча б створювати модулі (блоки) дисциплін з євроінтеграції, які входять до більш широких за змістом курсів:

Шифр галузі	Найменування галузі знань	Освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста		Освітньо-кваліфікаційний рівень магістра	
		найменування спеціальності	код спеціальності	найменування спеціальності	код спеціальності
Соціальні науки, бізнес і право					
0301	Соціально-політичні науки	соціологія (за видами діяльності)	7.03010101	соціологія (за видами діяльності)	8.03010101
		політологія (за сферами політичної діяльності) *	7.03010401	політологія (за сферами політичної діяльності) *	8.03010401
0302	Міжнародні відносини	міжнародні відносини	7.03020101	міжнародні відносини	8.03020101
		міжнародне право	7.03020201	міжнародне право	8.03020201
		міжнародні економічні відносини	7.03020103	міжнародні економічні відносини	8.03020301
		міжнародна інформація	7.03020401	міжнародна інформація	8.03020401
		країнознавство	7.03020501	країнознавство	8.03020501
		міжнародний бізнес	7.03020601	міжнародний бізнес	8.03020601
0304	Право	право (за галузями)	7.03040101	право (за галузями)	8.03040101
		правоохоронна діяльність	7.03040102	правоохоронна діяльність	8.03040102
		правознавство*	7.03040201	правознавство*	8.03040201
0305	Економіка та підприємництво	економічна теорія	7.03050101	економічна теорія	8.03050101
		міжнародна економіка	7.03050301	міжнародна економіка	8.03050301

Перелік спеціальностей, за якими готують бакалаврів, було затверджено Постановою Кабінету міністрів № 1719 від 13 грудня 2006 року. Спеціальності з групи "соціальні науки, бізнес і право" для підготовки бакалаврів фактично співпадають зі спеціальностями для магістрів і спеціалістів. Єдина відмінність полягає у тому, що на рівні бакалаврів немає розподілу у межах спеціальності "міжнародні відносини" на міжнародні відносини, міжнародне право, міжнародну інформацію, міжнародні економічні відносини, міжнародний бізнес, тобто, такий розподіл з'являється вже на рівні магістрів. Тобто офіційні стандарти Вищої освіти в Україні не містять такого напрямку або спеціальності в рамках напрямку, як "європейські студії" (як це практикується в європейських університетах).

Тому, Вищі навчальні заклади в Україні легально можуть тільки відкривати в рамках певних напрямків і спеціальностей спеціалізації з проблематики європейської спільної політики, економіки, права та інше. Правом відкривати такі спеціалізації мають Вчені Ради ВНЗ, які на основі вивчення матеріально-технічного, кадрового, методичного забезпечення організації певної спеціалізації, вирішують питання про її відкриття на певному рівні освіти. Як демонструє практика появи таких спеціалізацій в Україні, останні в основному організуються на магістерських програмах. Але існування "євростудій" у форматі спеціалізацій стикається з проблемою необхідності включати всі нормативні курси цього напрямку (спеціальності) у навчальний план спеціалізації, а суто спеціалізовані курси відносити до вибіркового. Як показав аналіз нормативної частини навчальних планів з вищевказаних напрямків (спеціальностей), розроблених за замовленням МОНу, дисциплін з "євростудій" майже немає у нормативній частині курсів ані з політології, ані з правознавства, ані з економіки, соціології та культурології.

Ми вважаємо, що враховуючи досвід відкриття та існування таких спеціалізацій в Україні на рівні магістрів можна запровадити в межах підготовки магістрів з загальної галузі знання "міжнародні відносини" додаткову спеціальність – "європейські студії". Наразі така спеціальність не вказана в офіційному перелікові.

Тобто, в Україні не можна здобути освітньо-кваліфікаційний ступінь за спеціальністю "європейські студії" ані на рівні бакалавра, ані на рівні магістра чи спеціаліста (на відміну від європейських країн, у яких здобуваються дипломи магістра з даного напрямку підготовки).

Іншим важливим елементом регулювання змісту освіти є галузеві стандарти вищої освіти, тобто, вимоги до підготовки фахівців з тих чи інших напрямків. Галузеві стандарти містять такі складові:

- освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ) випускників вищих навчальних закладів, які містять відомості про знання, вміння, навички спеціалістів та посади, які відповідають останнім, тобто ОКХ задають мету навчальної підготовки студента певного напрямку (спеціальності);
- освітньо-професійні програми підготовки (ОПП), які містять розподіл навчального плану на певні види роботи та перелік дисциплін нормативної частини навчального плану певної спеціальності;
- засоби діагностики якості вищої освіти, які розписують форми контролю за навчанням.

Ми вивчили ОПП із спеціальностей, наближених до тематики європейських студій і виявили таке:

1. Для спеціальності "політологія" ОПП і ОКХ не було розроблено, тобто, їх розробляє кожна кафедра окремо з послідуучим затвердженням МОН України;
2. ОПП для спеціальності "Право" містить обов'язковий предмет "Основи права Європейського Союзу", на який виділяється 54 години підготовки; Аналіз ОПП із спеціальностей "міжнародні відносини", "міжнародне право" (бакалавр, магістр) показали, що європейське право теж входить у нормативну частину навчального плану, але інші спеціальності, такі, як міжнародна інформація, міжнародний бізнес, міжнародні економічні відносини, обходяться без нормативних дисциплін з євроінтеграції, включаючи останні, в основному, у вибірково частину.
3. ОПП з економічних спеціальностей не містять спеціальних предметів з тематики європейських студій.
4. ОПП з соціології та історії не містять у навчальному плані нормативних дисциплін з європейської інтеграції.

Тобто на тих спеціальностях, які ще не мають стандартних, розроблених централізовано та затверджених Міністерством Освіти і науки ОКХ і ОПП (як на політології), кожний навчальний заклад своїми силами розробляє ці документи, а під час ліцензування або акредитації спеціальності ці документи проходять державний контроль у вигляді перевірки навчальних

планів Інститутом інноваційних технологій та змісту освіти та відділами ліцензування та акредитації МОН України. Для багатьох нових спеціальностей в Україні ще не розроблені стандартні ОПП та ОКХ (наприклад, для соціальної роботи, міжнародного бізнесу, міжнародної інформації тощо). Це надає можливість ВНЗ самим визначати набір нормативних та вибіркових дисциплін, зберігаючи визначену МОН структуру навчального плану. Така процедура створення навчальних планів спеціальностей дає ВНЗ більшу ініціативу і свободу у виборі навчальних дисциплін, можливість керуватися у своєму виборі кадровими та організаційними ресурсами ВНЗ. **Саме така процедура розробки навчальних планів є більш прозорою та ефективною, на наш погляд.** Така процедура тільки потребує публічного обговорення та обміну досвідом створення навчальних планів та визначення змісту дисциплін з європейських студій.

Поки що кафедри, які відкрили на певній спеціальності спеціалізації з європейських студій, або викладачі, які читають дисципліни з європейської інтеграції у різних галузях знань, "варяться в особистому соку", тобто в міру свого розуміння та за допомогою своїх партнерів визначають зміст курсів, складають методичні матеріали, літературу до них тощо. Цей процес потребує не збільшення централізованого контролю над змістом та методикою читання курсів з європейських студій, а радше **створення освітнього простору у формі постійних зустрічей освітян за участю міжнародних організації (наприклад, Темпус-Тасісу в Україні, інших) та державних інституцій, які б надавали консультативну, юридичну та організаційну допомогу ВНЗ у процесі впровадження курсів та спеціалізацій з європейської інтеграції.**

Поки що процедура створення нормативних документів (тих самих ОКХ та ОПП) для напрямків (спеціальностей) освіти виглядає дуже централізованою та непрозорою. Вона полягає в тому, що МОН обирає один ВНЗ, який відповідає стандартам самого Міністерства. Цей ВНЗ у складі робочої групи розробляє нормативні документи по певним спеціальностям, які затверджує МОН. До розробки та обговорення нормативних документів можуть зовсім не залучатися інші ВНЗ. Це породжує непрозорість прийняття документів, які мають загальне значення для викладачів і студентів всіх ВНЗ. Щоб впливати на процес прийняття рішень у визначенні змісту освіти треба принаймні працювати у складі робочих груп, затверджених МОН для розроблення галузевих стандартів освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України № 897 від 11 жовтня 2007 р). Або виробити механізми публічного обговорення цих стандартів.

Важливо відмітити, що створення навчальних програм та планів для вищих навчальних закладів для підготовки бакалаврів, магістрів та спеціалістів є тривалою процедурою, порядок якої визначається МОН. Можна визначити кілька основних елементів інституцій у системі прийняття рішень, співпраця з якими може посприяти включення європейських студій у навчальні програми. Першочергово, це робочі групи, створені для розробки ОПП і ОКХ з наближених до тематики євроінтеграції напрямків підготовки.

Відповідно до Наказу МОН України № 897 від 11 жовтня 2007 р. ці групи створено на базі таких вищих навчальних закладів:

Код напрямку підготовки	Напрямок підготовки	Назва вищого навчального закладу
6.030104	Політологія	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
6.030201	Міжнародні відносини	Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
6.030401	Право	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
6.030402	Правознавство	Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ)
6.030501	Економічна теорія	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
6.030502	Економічна кібернетика	
6.030503	Міжнародна економіка	
6.030504	Економіка підприємства	
6.030505	Управління персоналом та економіка праці	
6.030506	Прикладна статистика	
6.030507	Маркетинг	
6.030508	Фінанси і кредит	
6.030509	Облік і аудит	
6.0305010	Товарознавство і торговельне підприємництво	

Іншою установою, відповідальною за розробку ОПП і ОКХ є Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. Ця установа затверджує ОПП та ОКХ, а також співпрацює з вищими навчальними закладами при затвердженні нормативних документів МОН України. Ця установа відповідальна за контроль над змістовною та формальною структурою навчального процесу в плані їхньої відповідності нормативним документам МОН та законам України. Ні на сайті МОН, ні в іншому доступному форматі поки не можна ознайомитися з проектами цих документів.

Чинники, що сприяють впровадженню євростудій в Україні

19 травня Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. При цьому Україна задекларувала необхідність структурних перетворень в системі вищої освіти для наближення цієї системи до європейських стандартів, а відповідне Міністерство поставило завдання зробити в 2010 р. дипломи українських ВНЗ конвертованими в Європейському Союзі. До цього Українські освітні чиновники вже методологічно підготувалися до впровадження Болонського процесу. Про це свідчать як підручник з Болонського процесу під редакцією самого високого чиновника (Див.: Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник. Під ред. В.Г.Кременя.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2004) та впровадження у ВНЗ України навчального курсу "Вища освіта і Болонський процес" (Див.: Вища освіта і Болонський процес. Навчальна програма.- Київ, Тернопіль, 2004). Також почалося впровадження й Європейської кредитно-трансферної системи освіти (ECTS), яка в українському першопочатковому варіанті носила назву "кредитно-модульної системи" на рівні експерименту в деяких ВНЗ, а потім і в якості обов'язкової для всіх вищих навчальних закладів України (Див.: Наказ МОН України від 30.12.2004 р. № 774 "Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу": ukraine.uapravo.net/data/base13/ukr13776.htm).

Два національні звіти України про впровадження Болонського процесу за 2005-2007 рр. та за 2007-2009 рр. дають наступну картину впровадження Болонського процесу в Україні:

По-перше, цей процес був забезпечений організаційно у формі створення міжвідомчої комісії з впровадження Болонського процесу (2005), національної групи промоутерів Болонського процесу в Україні (2006), Всеукраїнської студентської Ради сприяння Болонському процесу, потім - громадської міжвідомчої комісії із супроводу Болонського процесу на чолі з Міністром (2008), робочої групи МОН з розробки національної рамки кваліфікацій тощо. Не бракує й відповідних правових і програмних засад для плідної роботи з впровадження Болонського процесу: так, ратифікована Лісабонська конвенція з визнання дипломів, наказом Міністра освіти і науки від 13.07.2007 № 612 затверджений "План дій щодо забезпечення якості Вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє товариство до 2010 р." На шляху реалізації всіх цих кроків ми маємо такі досягнення (згідно звітам України):

- в 2006/2007 році у всіх ВНЗ III та IV рівнів акредитації була впроваджена європейська кредитно-трансферна система (у звіті за 2005-2007 рр. вона вже так називається в офіційних документах МОН, а не кредитно-модульна система) - ECTS;
- наказ Міністра Освіти і науки від 16.03.2009 № 943 про впровадження Додатку до диплома європейського зразка та затвердження Кабміном 2.03.2010 р. цього Додатку (Постанова Кабінету Міністрів України № 265 від 2.03.2010, див.: www.mon.gov.ua/?id=2);
- у всіх ВНЗ України введено 2 Болонських цикли навчання (бакалавр і магістр), вводиться третій (докторське навчання);
- створений відділ Європейської інтеграції у Міжнародному департаменті Міністерства освіти і науки України, який (за проектом положення, що додається) і повинен займатися забезпеченням поглиблення співробітництва з ЄС у сфері освіти і науки через сприяння інтеграції вищої освіти України в європейський освітній простір вищої освіти, розробку проектів, міжнародних програм співробітництва у галузі освіти і науки з питань європейської інтеграції, залучення українських фахівців до участі в освітніх і наукових програмах ЄС.

Всі ці кроки звичайно сприяють входженню України в Європейський освітній простір, що передбачає інтенсифікацію впровадження європейських студій в країні. Але, є й зауваження до способу впровадження європейських стандартів у вищій освіті в Україні. Це впровадження характеризується та обмежується формальними питаннями (кількість кредитів тепер співпадає з європейською системою, цикли освіти теж, формально є і додаток до диплома європейською поширеною мовою). З цього випливає, що якісної, змістовної перебудови Вищої освіти в Україні відповідно до європейських стандартів якості не відбувається в такому ж темпі, як це стосується формальних питань.

Навіть вищевказані два національні звіти не можуть приховати проблеми, які існують в Україні, а саме: зі створенням національної системи кваліфікацій, яка не відповідає європейській, з впровадженням третього Болонського циклу навчання (докторських студій, бо вони охоплюють тільки 3 % випускників з вищою освітою за офіційними даними) з відсутності належного зовнішнього контролю за якістю навчання. Хіба можна акредитацію та ліцензування, впроваджені МОН, вважати зовнішньою оцінкою якості навчання. Ми знаємо, що хоча акредитація та ліцензування і передбачає ознайомлення із самоаналізом роботи певного закладу зовнішніх експертів, але на практиці цей підбір експертів, як і самоаналіз здійснюється самими ВНЗ. Це свідчить про формальність цих процедур. Вузким місцем впровадження Болонського процесу є матеріально-фінансове забезпечення конвергенції структури та змісту освіти в Україні та європейській країнах. Не вдається привести у відповідність до європейських стандартів такі показники, як кількість студентів в групах, забезпечення студента місцем в гуртожитку, персональним компютером, окремим місцем у бібліотеках та достатнім бібліотечним фондом. Тому, впровадження Болонського процесу обертається підвищенням навантаження на викладачів і студентів (бо потрібно переробляти навчальні плани, матеріали тощо за формальною відповідністю стандартам європейського освітнього простору) без суттєвого вдосконалення якості навчального процесу та становища самих учасників навчального процесу.

Вважаємо, що шлях до спільного з ЄС освітнього простору є необхідним для вищої освіти України, а тому зараз необхідно зосередитися на проблемах узгодження якісних параметрів освітніх програм з європейськими університетами та освітніми установами. Викладання євростудій в різних форматах може слугувати тією площадкою, на якій впроваджуються європейські стандарти вищої освіти, оскільки більшість курсів та спеціалізацій з європейських студій відкрито за допомогою європейських освітніх закладів. Треба розповсюджувати досвід впровадження та викладання європейських студій, давати експертну оцінку програмам та іншим методичним матеріалам з європейських студій з боку європейських партнерів (на добровільних засадах). Публікувати результати такої експертизи. Для цього необхідно продовжити вивчати форми та тематику викладання євростудій в Україні, організувати форум в мережі Інтернет стосовно якості викладання та забезпечення викладання європейських студій в Україні, зробити публічними результати дослідження якості викладання євростудій за допомогою проведення конференції за результатами дослідження.

Враховуючи, що впровадження євростудій натикається на перепони адміністративного, юридичного, методичного, кадрового та організаційного характеру, вважаємо за потрібне організувати Методичний центр з впровадження євростудій в Україні, який би включав фахівців, які мають досвід організації спеціалізацій та викладання курсів з євроінтеграції. Такий Центр пропонуємо організувати на базі НаУКМА або іншого ВНЗ України. Також пропонуємо створити громадську експертну раду при відповідному підрозділі МОН, з надання фахової експертної підтримки щодо гармонізації стандартів вищої освіти в Україні з європейськими.

Спеціалізації та курси з європейських студій: якісний аналіз

Спеціалізації

Викладання європейських студій у ВНЗ в Україні відбувається на трьох різних рівнях або у трьох різних інституційних формах: по-перше, у формі спеціалізацій з європейських студій, по-друге, у формі окремих курсів в рамках багатьох напрямків і спеціальностях, по-третє, у формі окремих модулів в рамках певних курсів. Останню форму виконавці проекту не досліджували внаслідок величезного масиву даних, який не можливо в рамках одного проекту зібрати та обробити. Виконавці проекту поставили перед собою мету дослідити стан впровадження і викладання європейських студій на рівні спеціалізацій та на рівні окремих курсів, тематика яких співпадає з проблематикою євроінтеграції у всіх її вимірах. За критерій євростудій було взято визначення європейських студій засновниками Програми Жана Моне, в якому критерієм віднесення певної дисципліни до "європейських студій" слугує розгляд процесів європейської інтеграції у економічному, політичному, соціальному, ціннісному тощо вимірах та створення спільного європейського простору, ЄС. На жаль, деякі анкетні дані, отримані в результаті дослідження, демонструють необізнаність з цією програмою взагалі та, зокрема, із специфікою європейських студій.

Рівень спеціалізації від спеціальності відрізняється тим, що для впровадження спеціалізації достатньо рішення самого Вищого навчального закладу (Вченої Ради ВНЗ), а перелік спеціальностей затверджується МОН України. Тому впровадження спеціалізації з європейських студій можливо лише у рамках тієї чи іншої спеціальності. Моніторинг та облік існуючих спеціалізацій з європейських студій у ВНЗ в Україні не ведеться (за даними відділу євроінтеграції Департаменту міжнародних зв'язків МОН, до якого ми зверталися). Тому соціологічні дослідження на даний момент є єдиним джерелом інформації щодо спеціалізацій з євростудій.

Ми отримали анкетні дані по 6 (шести) спеціалізаціям з європейських студій і знайшли у відкритому доступі дані (звичайно, не повні) ще по двом спеціалізаціям. За даними дослідження 2 спеціалізації з європейських студій були відкриті в Україні до 2000 року, та 4 – після 2000 року. За даними опитування три спеціалізації отримали підтримку організації, яка покликана підтримувати загальні проекти між інститутами ЄС та його сусідами заради модернізації освіти та структурних реформ тих інститутів, які займаються освітньою політикою. Важливою формою діяльності організації Темпу-Тасіс в Україні є надання грантової та інформаційної допомоги у впровадженні в Україні започаткованої Єврокомісією Програми Жана Моне, що присвячена навчанням, дослідженням та відображенню європейської інтеграції. Деякі спеціалізації з європейських студій в Україні впроваджувалися самостійно. Наприклад, у Закарпатському державному університеті та НаУКМА відкривали спеціалізації з європейських студій, керуючись досвідом європейських університетів, в яких "європейські студії" виступають як окремою спеціальністю, так і викладаються в рамках інших спеціальностей, наприклад, права, економіки, культурології, політології.

Характерно, що всі спеціалізації з європейських студій були впроваджені на освітньо-кваліфікаційному рівні магістра. Спеціальності, на яких були впроваджені спеціалізації з європейських студій, розподілилися так: 2 (дві) на політології, 2 (дві) - міжнародні відносини 1 (одна) - державне управління, 1 (одна) - прикладна економіка, 1 (одна) - менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. З отриманих даних по 6 спеціалізаціям стосовно фундаторів спеціалізацій з європейських студій впливає, що 3 спеціалізації підтримані організацією Темпус-Тасіс в Україні, одна - Міжнародним фондом "Відродження", 2 - ДААД в Україні (Програма обмінів студентами і викладачами ФРН), 1 спеціалізація мала підтримку європейських університетів. Всі спеціалізації мали партнерів серед європейських університетів, в якості яких виступили університети Німеччини, Великобританії, Франції, Греції, Словаччини. На спеціалізації "Німецькі та європейські студії" (у Національному університеті "Києво-Могилянська академія") студенти після закінчення навчання отримують два дипломи: окрім українського, ще й диплом Йенського університету імені Фрідріха Шиллера. На спеціалізації з європейських студій в Донецькому національному університеті студенти після закінчення навчання отримують сертифікат Університету м.Сазерленд (Великобританія). Треба зауважити, що ця практика отримання подвійного диплому ще мало запроваджена в Україні, що відбивають дані й по спеціалізаціям з європейських студій. Головною причиною, на нашу думку, є правова неврегульованість цього процесу, відсутність вагомих результатів Болонського процесу у формі конвергенції змісту і форм європейської та української освіти. Тому відкриття і впровадження спеціалізацій з європейських студій в Україні є ініціативою самих вищих навчальних закладів, яка підтримується закордонними фондами та організаціями, іноземними університетами, а не українськими інституціями, які займаються освітньою політикою.

На спеціалізаціях з європейських студій зосереджена вагома частина всіх дисциплін з європейської інтеграції, які читаються у ВНЗ України. На спеціалізаціях з європейських студій вагомий відсоток курсів читаються іноземними викладачами: від 10% курсів на спеціалізації з прикладної економіки у Донецькому національному університеті до 50% курсів на спеціалізації "Німецькі та європейські студії" в Києво-Могилянській академії. На спеціалізаціях з європейських студій багато курсів читаються іноземними мовами: від 30 до 72,7 відсотків з числа всіх курсів з європейської інтеграції. Більшість викладачів, які викладають курси на спеціалізаціях з європейських студій, стажувалися в закордонних університетах. Так, стажувалися за кордоном 20% викладачів європейських студій у Донецькому державному університеті управління, 50% - Харківського університету державного управління НАДУ при Президенті України, 90% - Києво-Могилянської академії, 100% викладачів європейських студій у Донецькому національному університеті.

Досвід з впровадження спеціалізацій у ВНЗ України ще потребує свого дослідження. Виконавці мали тільки доступ до дослідження Української асоціації європейських студій - проекту дослідження стану та проблем викладання європейських студій.

Це дослідження проводилося у формі експертного опитування викладачів, співробітників і студентів ВНЗ України. Всього було опитано 20 освітян, які представляли 14 ВНЗ України. В нашому проекті ми намагалися розширити географію дослідження та урізноманітнити його форми. Виконавці проекту розробили анкети для отримання даних по спеціалізаціях та по курсах. Спеціалізації з євростудій взагалі не стали ще предметом дослідження та громадської уваги. Тому потрібно ще більше зусиль для соціологічного дослідження і моніторингу процесу впровадження спеціалізації з євростудій, зосередження на питаннях змістовного наповнення та методичного забезпечення курсів та спеціалізацій. З європейських студій.

Курси

Розподіл по освітнім рівням та спеціальностям

У цілому, на цей момент ми отримали анкетні дані стосовно 94-х курсів з європейських студій. Дані по 65 (звичайно, неповні) курсам з європейських студій були отримані виконавцями проекту з інших відкритих джерел інформації, поза анкетуванням, для того, щоб використати доступні дані для характеристики таких якісних показників, як освітньо-кваліфікаційний рівень, спеціальність, якісний склад викладачів на курсах з європейських студій. В основному ж якісний аналіз буде ґрунтуватися на анкетних даних щодо 94 курсів з європейських студій. Отримані дані стосовно освітньо-кваліфікаційних рівнів, на яких викладаються європейські студії, свідчать про таке: з 161 позицій стосовно освітньо-кваліфікаційних рівнів (освітньо-кваліфікаційних рівнів більше, ніж кількість курсів, оскільки є курси, що викладаються на декількох спеціальностях) 93 (57,8%) викладаються на магістерських програмах, 59 (36,6%) – на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавра та 9 (12,3%) – спеціаліста. Ці дані свідчать про тенденцію розроблення курсів з питань європейської інтеграції у ВНЗ України для вищого кваліфікаційного рівня освіти – магістра. Це означає, що курси ці мають більш спеціалізований та складний за змістом характер, ніж просто ознайомчі курси з питань європейської інтеграції, доступні всім спеціальностям. Отримані дані дають змогу проаналізувати розподіл курсів з європейських студій по спеціальностям, перелік яких затверджений МОН України. Дані наведені для 168 спеціальностей, на яких викладаються курси з європейських студій, оскільки один курс з європейської інтеграції може викладатися на декількох спеціальностях.

Таблиця 1. Розподіл курсів з європейських студій по спеціальностям

Спеціальність	К-ть курсів	%
Політологія	29	17,30%
Міжнародні економічні відносини	27	16,00%
Міжнародні відносини	21	12,50%
Правознавство	20	12%
Міжнародне право	19	11,10%
Міжнародний бізнес	16	9,50%
Історія	14	8,30%

Державне управління	7	4,10%
Економіка	6	3,50%
Менеджмент	4	2,80%
Міжнародна інформація	3	1,80%
Соціологія	2	1,10%
<i>Усього</i>	<i>168</i>	<i>100%</i>

Варто відзначити, що такий розподіл курсів за спеціальностями свідчить про те, що більшість курсів з європейських студій є професійно орієнтованими, оскільки вони викладаються для таких спеціальностей, для яких знання процесів європейської інтеграції у всіх її вимірах складає необхідний для спеціаліста корпус знань. Саме такі спеціальності, як політологія, міжнародні економічні відносини, міжнародні відносини, правознавство, міжнародне право, міжнародний бізнес вимагають сьогодні знань з європейської інтеграції. На нашу думку, недостатньо ще в процесі впровадження дисциплін з європейських студій задіяні такі спеціальності, як соціологія, економіка, культурологія. Майже зовсім немає даних з викладання європейських студій для природничих та технічних спеціальностей. З таблиці "Якість викладання дисциплін з європейських студій" можна вилучити дані стосовно того, що для природничих і технічних спеціальностей, а також, математиків й інформатиків, в основному читається курс "Вища освіта і Болонський процес", який стали активно впроваджувати для цих спеціальностей після видання наказу МОН "Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу (наказ №48 від 23.01.2004).

Залучення зарубіжних партнерів для розробки курсів

Анкетні дані свідчать про те, що ВНЗ при розробці курсів з європейських студій активно залучали зарубіжних партнерів. За анкетними даними з 94 курсів тільки 15 (16%) не розроблялися із залученням зарубіжних партнерів, а 84% курсів були підготовлені при участі міжнародних університетів, фондів і організацій. Анкетні дані про якісний склад викладачів європейських студій свідчать про те, що залучення зарубіжних партнерів до розробки курсів відбувалася й у формі стажування українських викладачів у закордонних університетах та інших закладах.

Анкетні дані показують, що не стажувалися за кордоном 23 викладача дисциплін з європейських студій (якщо анкети не містили даних про стажування, ми зараховували відсутність відповіді як відповідь "ні", оскільки як правило це означало заперечну відповідь), а решта викладачів (71) стажувалися за кордоном. Оскільки деякі викладачі стажувалися в декількох закордонних закладах, то ми отримали дані щодо 115 університетів і інших закладів, в яких стажувалися викладачі курсів з європейських студій. Серед них більшість – 74 представляють європейські університети, 11- університети США та Канади, решта представлена іншими організаціями та закладами.

У цілому, міжнародне співробітництво та стажування українських викладачів за кордоном дуже неоднорідно представлене по різних ВНЗ, оскільки, якщо характеризувати увесь "розподіл" стажування у кількісному вимірі, спостерігаємо своєрідний перекосяк: якщо стажування і науковий обмін має місце, то зазвичай в анкетах представлено кілька викладачів з достатнім досвідом стажування у закордонних ВНЗ. Інша ситуація, яка траплялася досить часто, це абсолютна відсутність стажування за кордоном. Вкрай рідко трапляється ситуація "одного викладача – одного стажування", тобто коли в анкеті респонденти подавали інформацію про одну-дві особи, які раз чи два були за кордоном з метою стажування, навчання чи обміну досвідом. Така ситуація може вказувати на те, що українські викладачі та науковці активно використовують закордонні контакти, які в них з'являються. Це так само свідчить про те, що із накопиченням закордонного досвіду викладачам легше знаходити різні стипендійні програми стажування чи обміну досвідом, ніж тим українським фахівцям, які цього досвіду не мають. Разом з тим варто відмітити, що судячи зі стислої інформації, поданої в анкетах, важко оцінити характер зазначеного респондентами перебування за кордоном (траплялися поодинокі випадки, коли в анкетах у формі відповіді про стажування подавалася інформація про одноденну конференцію чи, приміром, дводенний тренінг за кордоном).

Залучення іноземних викладачів носить нерегулярний характер і лише в трьох випадках вони викладають курси, що тривають більше ніж тиждень. Переважна кількість запрошених іноземних викладачів викладають свої короткотермінові курси менше як за тиждень. Всього 7 курсів з 94 викладаються іноземними викладачами та 3 курси магістрами, які мають диплом іноземного університету. Це свідчить про недостатність залучення іноземних фахівців до викладання курсів з європейських студій. Цікавим предметом дослідження у цьому аспекті може бути участь українських викладачів у цих курсах, зокрема у тих ВНЗ, викладачі яких мають обмежений міжнародний досвід, чи які ніколи не стажувалися/навчалися за кордоном. У деяких ВНЗ є практика "переймання" курсів, що викладаються іноземцями, українськими викладачами, які відвідують курс, спілкуються із іноземцями, і після закінчення ґрантових проєктів, з яких фінансується діяльність запрошених фахівців, починають самі викладати такі курси.

Траплялися непоодинокі випадки, коли респонденти, після надання інформації по курсах, які, на їхню думку, стосувалися тематики європейських студій, відзначали серед закордонних університетів-партнерів (у відповідь на питання анкети: "чи залучалися закордонні партнери для розробки програм дисциплін з європейських студій? Якщо так - надайте, будь ласка, інформацію про закордонного партнера") університети США та Канади. Багато викладачів, особливо економічного профілю, згідно з поданою в анкетах інформацією, проходили стажування чи навчалися в північноамериканських університетах. Відповідно, цікаво з'ясувати, в який спосіб співпраця з північноамериканськими колегами сприяла розробці чи викладанню курсів з європейських студій.

Тематика та змістовне наповнення курсів

Стосовно тематики та змістовного наповнення курсів, то це питання потребує окремого вивчення, оскільки курси з європейських студій, як правило, за рідкісним виключенням, входять у вибіркочу і варіативну частину навчальних планів, тому ці курси не мають належного методичного забезпечення у формі типових програм, планів та решти методичних матеріалів. З одного боку, відсутність державних стандартів стосовно викладання євростудій наділяє ВНЗ ініціативою стосовно впровадження і змістовного наповнення різноманітних вибіркових курсів з європейської інтеграції, але, з іншого боку, може приводити до вільного тлумачення змісту цих курсів та інших недоліків методичного та кадрового забезпечення. Тому впровадження євростудій потребує роз'яснення та обміну досвідом стосовно викладання курсів з євроінтеграції. Можливо це робити не тільки за кордоном, але і в Україні, створивши центр, який би надавав методичну допомогу при розробці курсів з євроінтеграції. Анкетні дані свідчать про низький рівень забезпечення курсів з євростудій підручниками, навчальними посібниками та іншими методичними матеріалами. Ці питання теж міг би вирішувати методичний центр.

Навіть ознайомлення з навчальними планами спеціальностей, на яких читається європейські студії, не дає ще уявлення про їх тематику. Деякі курси мають занадто загальну назву, судячи з якої важко знайти зв'язок з проблематикою європейської інтеграції. Часто важко встановити, яка галузь знань ширше представлена в межах курсу. Наприклад, в одній з анкет повідомлялося про курс "Європейські інтеграції". Ми можемо лише припустити, що сама назва курсу – це натяк на багатоманітність процесів, відомих під загальною назвою "європейська інтеграція". Варто також відзначити, що викладачі цього курсу мають українські вчені ступені, однак не проходили стажування за кордоном. Так само респонденти відзначили в анкеті, що у "співпраці з іноземними партнерами навчально-методична література не розроблялася". Слід відзначити, що і у деяких вищих навчальних закладах державної форми власності спеціалізовані курси з тематики європейських студій, згідно з наданою інформацією, розроблялися без залучення закордонних експертів, без співпраці із закордонними ВНЗ і без стажування українських викладачів за кордоном.

Як у державних, так і у приватних вишах в список курсів з європейських студій включалися занадто загальні курси, в яких важко виділити той компонент, що безпосередньо стосується тематики євростудій (наприклад, такі курси, як "Основи демократії" чи "Теорії демократії", "Міжнародне право", "Транснаціональні корпорації"). Це свідчить про непроясненість змісту та завдань, які ставляться перед дисциплінами з євростудій та які сформульовані Програмою Ж.Моне, а саме: висвітлення європейської інтеграції. Звісно ж ми можемо припустити, що проблематика спільного європейського простору та ЄС може розглядатися в межах цих курсів, проте такі питання, як спосіб висвітлення цієї тематики, її інтегрованість в курси, зв'язки з іншими темами, які в межах цих курсів розглядаються – усі ці питання залишаються відкритими і потребують подальшого розгляду.

Анкетні дані з таких курсів, які включають проблематику європейської інтеграції побіжно або в якості модулів, окремих тем, ми не приймали до відома. Таких курсів було відбраковано у кількості приблизно 50 одиниць. Натомість деякі ВНЗ вже в назві курсів вказують його тематику та галузь знання на кшталт "Політичні аспекти європейської інтеграції", "Антимонопольне право ЄС", "Прецедентне право ЄС з прав людини" або "Порівняльне податкове право ЄС та України".

Один із приватних вищих навчальних закладів з центральної України надав інформацію про такі курси, які, на думку респондентів, пов'язані із тематикою європейських студій: "Проблеми глобальної економіки", "Міжнародне приватне право", "Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності". Це яскраво свідчить про побічний характер тематики з європейської інтеграції та нерозуміння специфіки дисциплін з євростудій.

Одним з найбільш загадкових за змістом курсом, який пропонують як державні, так і деякі приватні ВНЗ є як раз курс під назвою "Європейські студії", оскільки неясно, який сенс та тематика міститься в рамках цього курсу, та чи співпадає вона із визначенням у програмі ім. Жана Моне. Також цікавим може видатися сутнісне наповнення курсів під назвою "Євроінтеграція: теорія і практика", оскільки у цьому випадку можна виділити щонайменше два напрями: по-перше, це аналіз досвіду різних країн із вступу до ЄС та їхньої участі у суспільних, політичних та економічних процесах, що позначають загальним терміном "європейська інтеграція", і по-друге, це аналіз українського досвіду у цьому напрямі чи сучасної позиції суспільно-політичних сил України щодо вступу до ЄС, вільної торгівлі з його країнами тощо.

Узагальнено, позитивні та негативні компоненти питань, що стосуються організації та викладання курсів з тематики європейських студій, представлені нижче у таблиці 2.

Таблиця 2. Негативні й позитивні аспекти викладання курсів з європейських студій

Дослідницька проблема	Позитивні аспекти "+"	Негативні аспекти "-"
Відсутність чіткого розуміння критеріїв віднесення курсу до європейських студій	Ініціатива самих ВНЗ впровадити курси з європейської проблематики взагалі	Невизначеність із тематичним наповненням, методичним і кадровим забезпеченням курсів з європейських студій
Джерела інформації до курсів	розробка переважно українських підручників і методичних посібників з тематики європейських студій через відсутність доступу до закордонних	використання виключно українських джерел, відсутність доступу до закордонних матеріалів
Типи курсів	"гнучка" система, що дозволяє викладання курсів з тематики європейської інтеграції на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях і різних спеціальностях	а) короткі спецкурси, не інтегровані в загальний навчальний план підготовки певної спеціальності; б) побіжне згадування тематики європейських студій у курсах загальної тематики

Зміст курсів	широка тематика, що дозволяє охопити різні проблеми в межах одного курсу з європейських студій	надто широкі теми: незрозуміло, як саме в них представлені європейські студії
Популярність курсів з європейських студій	а) зацікавленість українських викладачів у розробці та викладанні курсів з європейських студій; б) попит на курси з боку студентів	вихолощування змістовного наповнення курсів – перетворення їх на категорію "смітничого відра", курси про все і не про що

Як видно з інформації, представленої вище в таблиці 2, серед основних дослідницьких питань по курсах з європейських студій, які ми хотіли б розглянути, є джерела інформації до курсів, типи курсів, їх зміст та популярність. Ці питання пов'язані між собою і для одержання відповіді на них нашій групі потрібні робочі тематичні плани дисциплін і можливість поспілкуватися з викладачами чи то в індивідуальному порядку, чи то під час фокус-груп. Проблема популярності курсів з європейських студій, яка, на нашу думку, потребує деякого пояснення, розглянута нижче з позицій формування попиту на них у ВНЗ і серед студентів.

Формування попиту на курси з європейських студій

Спробуємо розглянути процес входження курсів з європейських студій до навчального плану за допомогою економічної аналогії, тобто через аналіз формування пропозиції курсів з тематики "європейських студій" та попиту на них. Для вищих навчальних закладів державної форми власності розробка курсів в різних сферах європейських студій є передусім можливістю одержувати додаткове фінансування за рахунок грантів, виділених на розвиток європейських студій різними недержавними фондами. Для приватних вищих навчальних закладів курси, що містять у своїй назві "європейські студії", "ЄС" та подібні формулювання є своєрідною приманкою для студентів, оскільки в Україні категорія "Європа" та похідні від неї є свого роду брендовими. У випадку вищих навчальних закладів також можна відмітити, що курси з європейських студій викладаються здебільшого на популярних програмах з міжнародних відносин чи міжнародної економіки, на які зазвичай виділяється мало бюджетних місць.

Характеристики викладацького складу

Склад викладачів, які забезпечують викладання дисциплін з європейських студій, має достатньо високу якість. Так, серед викладачів в цілому 94 курсів з євростудій 65 (69,1%) мають наукову ступінь кандидата наук, 19 або 20,2% доктора наук, 7 викладачів мають вчену ступінь закордонних університетів (0,7%). Серед кандидатів і докторів наук 48 мають вчене звання доцента (52,1%) і 11 (11,7%) – професора. Серед викладацького складу, який залучений до розробки і викладання курсів з євростудій, спираючись на інформацію, яку нам надали ВНЗ-респонденти, можна стверджувати, що переважна більшість викладачів мають міжнародний досвід, тобто вони навчалися або стажувалися за кордоном. На жаль, практично відсутня інформація щодо характеру перебування зазначених в анкетах викладачів за кордоном, за винятком випадків, коли ВНЗ

повідомляли, в якому університеті і який ступінь мають викладачі (таку детальну інформацію надали лише деякі ВНЗ). Також можна стверджувати, що міжнародний досвід, не залежно від такого показника, як тривалість перебування за кордоном, позитивно впливає на залучення професорсько-викладацького складу до викладання європейських студій. Наприклад, нашій дослідницькій групі за допомогою листування електронною поштою вдалося з'ясувати, що у двох випадках викладачі старшого покоління зацікавилися досліджуваною тематикою після короткотривалого закордонного візиту до країн ЄС.

Подальші дослідницькі питання

Моніторинг: відслідковування впровадження спеціалізацій і курсів з європейських студій. Моніторингом не займається якась державна інституція (тільки при ліцензуванні або атестації певних спеціальностей ВНЗ подають навчальні плани та анотації курсів, але ці дані не прозорі, ознайомитися з ними неможливо). Тому важливо налагодити моніторинг силами певної громадської організації для розуміння процесів конвергенції змісту (а не тільки форми) європейської та української освіти. Відкриття на певному європейському порталі форуму з обміну досвідом впровадження спеціалізацій і курсів з європейських студій теж слугувало б відкритості процесу впровадження європейських студій.

Джерела інформації: у випадку викладачів, які ніколи не проходили стажування за кордоном, то потребує дослідження питання, звідки вони одержують інформацію для своїх курсів, яку літературу рекомендують студентам тощо.

Змістовне наповнення курсів: у більшості випадків курси мають занадто широкі назви. Цікаво було б порівняти курси з однаковими назвами, які викладаються у різних ВНЗ, такі, як "Євростудії", "Європейська інтеграція". Для цього необхідно одержати доступ до програм курсів, а також можливість обговорити з викладачами їхнє бачення основного матеріалу, яким мають оволодіти студенти в межах відповідних курсів. У свою чергу, це допоможе з'ясувати, що саме розуміють українські викладачі під "євроінтеграцією" чи "євростудіями" як навчальною дисципліною.

Використання викладачами їхнього міжнародного досвіду в розробці та викладанні курсів а також характер залучення іноземних фахівців до розробки та викладання курсів з тематики європейських студій також потребує ретельнішого розгляду, який дозволить виробити рекомендації щодо використання західних партнерів і їхніх ресурсів для розробки та викладання курсів з європейських студій.

Додаток:

- [Таблиця: Якісний аналіз спеціалізації з європейських студій](http://goo.gl/Z3ZbC) – за короткою адресою: <http://goo.gl/Z3ZbC>

Це та інші дослідження викладання європейських студій в Україні доступні на порталі "Євростудії в Україні" europa.org.ua